

ЗАКОНОМІРНОСТІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОЦЕСУ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ ПОСТСОЦІАЛІСТИЧНИХ КРАЇН

Сергій ЮРІЙ, Наталія КРАВЧУК

ЧОМУ НОВІТНЯ ПАРАДИГМА ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ?..

Узагальнено особливості політичних та економічних трансформацій постсоціалістичних країн і України в умовах глобалізації та євроінтеграції. Обґрунтовано необхідність пошуку новітньої парадигми економічного розвитку України в контексті геоекономічного вибору та реалізації національних інтересів. Окреслено основні вектори та стратегічні пріоритети входження України в геоекономічний простір.

Це, здавалося б, на перший погляд, банальне запитання зосередило в собі фундаментальність філософії, прагматизм політики і раціональність економіки. З об'єктивної онтологічної точки зору новітня парадигма – це віддзеркалення боротьби ідеологій, наукових доктрин, політичних переконань, уявлень про соціальну справедливість і добробут нації, дотримання принципів демократії та утвердження економічного іміджу держави; це, безумовно, врахування вектора геополітичних трансформацій і усвідомлення того, що визначальним пріоритетом стратегічного розвитку держави сьогодення стає геоекономіка. Проте існує і суб'єктивна сторона новітньої парадигми – її "людський вимір". Логіка постановки цієї проблеми чітка і недвозначна. Новітня парадигма у гносеологічному ракурсі є, свого роду, "точкою зору" і концентрованим відображенням суб'єктивних дій певних груп населення, їх індивідуальних, корпоративних чи суспільних інтересів. Людина як найвища цінність є фундаментальною опорою і носієм формування новітньої парадигми. Саме вона, прямо – як чиновник чи член законодавчої або виконавчої влади, чи опосередковано – через своє право голосувати – може впливати на суспільне життя – визначати ефективність прийняття рішень у сфері політики та економіки. Переконливим свідченням цьому є політичні й економічні трансформації, що відбуваються в країнах Центральної та Східної Європи, і розставляють нові акценти при визначенні суспільних проблем. Ще здавалось би популярні у недалекому минулому ідеології, метою яких було створення ідеальної держави, втрачають силу, а вчення

про відкрите суспільство, в якому кожна людина сприймається такою як вона є, набувають дедалі більшого поширення. За влучним висловлюванням Нобелівського лауреата Дж. Б'юкенена, глобальна людина 1970-х років потрапила в пастку дилеми. Вона розуміє, що дві великі альтернативи – вільний ринок і соціалізм – помирають. Навряд чи можна очікувати їх відродження. Сучасна людина потребує нової соціально-політичної концепції.

Ставши незалежною, Україна, як і більшість постсоціалістичних країн, потрапила в епіцентр історичних трансформацій, пов'язаних з переходом від централізованої планової економіки до ринкового господарства, від авторитаризму до розвитку плюралізму і демократії; не менший вплив справляли процеси державотворення та політичних реформ, формування громадянського суспільства. Досвід показав, що ці процеси є набагато складнішими і триватимуть значно довше, ніж прогнозувалося, а ейфорія політичного ґатунку від одержання суверенітету достатньо швидко трансформувалася у низку перманентних проблем соціально-економічного розвитку. На п'ятнадцятому році "свого відкриття світові" Україні доводиться усвідомлювати суперечливість основних здобутків. Так, перемогла антикомуністична буржуазно-демократична ідея, проте, суспільний устрій, що склався в результаті цього, залишається вкрай суперечливим. Приватна власність, що прийшла на зміну псевдосуспільній колективній власності, концентрується в основному в руках пануючої еліти. Централізована, командно-адміністративна, антиринкова система господарювання змінилася напівринковою, що базується, в основному, на кримінальному, економічно і соціально низько ефективному функціонуванні капіталу. Перші кроки щодо формування нової політико-економічної моделі на засадах демократичних виборних процедур цинічно сплюндровані. Перехід до пропорційної системи виборів, що мала на меті стимулювати формування в Україні потужних політичних партій, зорієнтованих на довгострокову політичну перспективу, на формування стійкої електоральної бази, популярність у загальнонаціональному масштабі та, зрештою, на утвердження принципу політичної відповідальності за позитивні чи негативні зрушення в національній економіці та підвищення життєвих стандартів став, по суті, імітацією виборів органів державної влади, що вдало маскувала їх фактичне призначення – прагнення монополізувати своє становище і закріпити свої привілеї. Проголошення багатопартійності не дало реальних результатів, навпаки, виникла ситуація, коли панує розгалужена система лобізму корпоративних та вузькопартійних інтересів асоціальної бізнес-еліти й олігархічних кланів, а опозиційні політичні сили, що отримали величезний кредит довіри від народу, лише роблять вигляд, що ведуть конструктивний діалог із суспільством під надійним прикриттям популізму й софістики про сповідування національних інтересів та демократичних засад державності. У результаті окреслились основні риси суспільного економічного устрою. Це специфічна модель постсоціалістичного капіталізму, у якій присутні окремі принципові характеристики останнього, перш за все, приватна власність і контури ринкової економіки (незважаючи на визнання України Євросоюзом країною з ринковою економікою) при відсутності тих характеристик сучасного капіталізму, що обумовлені певним рівнем соціалізації і демократизації суспільства.

На рубежі тисячоліть Українська держава пройшла лише початковий етап державотворення, свого роду період ренесансу. Настав, мабуть, етап істини, коли вкрай важливо усвідомити, що при всій значущості вже здобутого, закладено, у кращому випадку, фундамент, а можливо, лише хиткий каркас "нашого власного дому".

Вступаючи в XXI ст., Україна осмислює своє місце у світі, усвідомлює себе частиною європейської цивілізації. Зрозуміло, у нинішню епоху глобалізації нашої

державі неможливо відгородитися від зовнішнього світу. Долаючи автаркічну замкнутість, Україні доводиться шукати ефективні рішення, аби відстояти свої національні інтереси, і не лише завершити індустріальну стадію, а й адекватно вписатися у постіндустріальний світ.

В умовах відчайдушних політичних баталій, які так чи інакше впливають практично на увесь спектр державотворення – розбудову політичного істеблішменту і демократії, здійснення економічних і соціальних реформ, визначення геостратегічних пріоритетів держави, перед Україною постала об'єктивна потреба формування новітньої парадигми соціально-економічного розвитку, сутність якої – шлях демократії, політичний, соціальний і, в найбільшій мірі, економічний прогрес.

У ролі фундаментальної теоретичної та методологічної бази побудови новітньої парадигми економічного розвитку України виступають, з одного боку, об'єктивні закономірності глобалізації та регіональної інтеграції, які на рубежі тисячоліть формують результуючий вектор світового розвитку, а з іншого – це усвідомлення національних інтересів і побудова надійної системи національної безпеки.

Переддень XXI ст. ознаменувався небувалими світовими трансформаціями. Людство стало свідком унікальних феноменів: розпалася гігантська континентальна система (євразійський соціалістичний табір, СРСР, РЕВ); внаслідок політичних і соціально-економічних потрясінь кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст., що охопили значні простори Євразії, відбувається перманентний пошук нової точки стратегічної рівноваги; активізувалося просування НАТО на Схід; світова спільнота стала свідком зростання частоти і посилення валютно-фінансових криз, значних кон'юнктурних коливань цін на енергоносії та загострення проблеми глобальної енергетичної безпеки; загрозливих масштабів сягнули організована злочинність та міжнародний тероризм, незаконний обіг наркотиків і нелегальна торгівля зброєю, тінювий бізнес та відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом і т. д. Виникає необхідність у розумінні глибинної сутності процесів, що відбуваються у глобальному світі, а на порядку денному постають радикальної важливості питання: наскільки ж значним є на даний час вплив глобалізації на національний розвиток окремих країн і регіонів? З якими принципово новими загрозами стратегічного характеру зіткнеться світ у третьому тисячолітті? До якої архітектури нового світоустрою – моноцентричного чи багатополюсного світу – прямує людство?

На ці та інші запитання, на наш погляд, нема і не може бути однозначної відповіді, натомість ведуться доволі жваві дискусії та полеміка, дедалі яскравіше проявляється прагнення до пошуку принципово нових основ для формування концепцій, конструювання новітніх "фундаментальних опор", побудови наукової стратегії, адекватної сучасному світу, і, виходячи з цього, до пояснення грандіозних трансформацій не лише в економічній, соціальній, політичній та інших сферах окремих країн чи інтегційних утворень, а й у розвитку цивілізації загалом. Перед фундаментальною наукою постали нові завдання. Чим диктується така постановка проблеми? Перш за все, не потребує доказів необхідність узгодження стратегічних векторів глобального і національного розвитку, враховуючи існуючі глобальні трансформації на початку XXI століття.

По-друге, спостерігається особливий інтерес до фундаментального аналізу національної ідентичності в умовах космополітичного розвитку: відбувається "пошук" так званої національної ідеї і державної ідеології. Україна не стала винятком із правил: а відтак, упродовж останніх років спостерігається надмірне захоплення розробкою доктрин, парадигм, концепцій, стратегій і т. п. на усіх рівнях виконавчої і законодавчої влади. Вітчизняна наукова думка теж намагається відкрити завісу таємничості можливих сценаріїв соціально-економічного та політичного розвитку держави у контексті формування новітньої парадигми зовнішньоекономічної стра-

тегії, нової філософії зовнішньої політики України та міжнародної безпеки. І саме тут відслідковується парадокс – усі ці спрямовані в майбутнє сценарії будуються на основі наукової атрибутики, яка відображала стратегічні цілі розвитку минулих епох. Спроби їх використати для новітніх цілей розвитку – безнадійна трата часу.

Для сучасної ситуації в Україні характерно те, що рубіж ХХ–ХХІ ст. збігся в часі з грандіозною проблемою – пошуком стратегічного вектору свого розвитку і необхідністю побудови на цій основі новітньої парадигми. І в цьому контексті усвідомлення потребує факт, що Україна розвивається не у вакуумі: як одиниця світового співтовариства вона щораз зазнає впливу світових тенденцій, які визначають стратегічний вектор світового розвитку. Проте адекватна вимогам часу вітчизняна парадигма економічного розвитку повинна засвідчувати раціональний національно-прагматичний характер. “Вестернізація” вітчизняної парадигми не повинна переходити в паразитування на чужій теоретичній і практичній, створеній в іншому історичному контексті науковій доктрині. Переконливим доказом цього можуть слугувати країни, розташовані на постсоціалістичному просторі, які суттєво відрізняються між собою за векторами розвитку, темпами і формами реформування, рівнем відданості принципам демократизації політичного устрою, ринкової економіки та приватної власності, а також за результатами реформування (модернізації економіки, просування до громадянського суспільства, створення правової держави і т. д.). Незважаючи на значні особливості соціально-економічного та політичного розвитку держав Центральної і Східної Європи, можна констатувати, що вони, подолавши значні економічні та соціальні труднощі трансформаційного періоду, загалом здійснили постсоціалістичну трансформацію з найменшими втратами для себе, ніж інші країни колишнього соціалістичного табору. Тут, безумовно, не останню роль відіграли історичні традиції, національний менталітет, рівень національної еліти, більш розвинутий громадянський настрій суспільства, а також імпульсивний відрив від СРСР і національний консенсус стосовно орієнтації на європейські стандарти суспільного життя, відкритість іноземному капіталу і т. ін.

Проте доводиться усвідомлювати факт, що рецепти вирішення проблем не завжди містяться в західних джерелах. При врахуванні зарубіжних ідей і досвіду необхідне також власне системне бачення національних проблем, реальне уявлення про особливості вітчизняної економіки.

Перехід українського суспільства у якісно новий стан закономірно пов'язаний із кардинальними змінами в соціальній сфері. Основною соціальною проблемою України залишається низький рівень життя широких верств населення у поєднанні з надмірним, за європейськими стандартами, майновим розшаруванням. Середньомісячний рівень оплати праці в Україні на початку ХХІ ст. був у 8 разів нижчим, ніж у 1990 році. Саме таку невиправдану високу ціну платять українське суспільство за економічні трансформації. Попри позитивні зрушення останніх років (реальні наявні доходи збільшилися у 2003 р. на 9,1%, у 2004 р. – на 19,6%, за 11 місяців 2005 р. – на 19,8% [4]), рівень доходів залишається надто низьким (навіть серед постсоціалістичних країн), щоб забезпечити громадянам якість життя, зівставну з якістю життя громадян європейських країн. Не відповідає вимогам наближення України до європейських стандартів рівня життя і тенденція до посилення розшарування населення за рівнем доходів. В Україні, на жаль, формується розподіл населення за доходами, характерний не для країн Європейського Союзу, а для латиноамериканських країн, де основна частина населення концентрується в групі з низькими доходами, а розрив між багатими та бідними постійно зростає.

Одним із ключових чинників підвищення рівня доходів та якості життя населення України є формування конкурентоспроможного національного виробництва на внутрішньому і зовнішньому ринках через впровадження у реальну практику осно-

вних засад (допоки що лише "паперово-описової") інноваційної моделі розвитку. На жаль, інновації не стали фактором економічного зростання, що спостерігається упродовж останніх років в Україні (у 2000–2003 рр. зростання ВВП становило 32,9%, у 2003 р. – 9,3%, 2004 р. – 12,1%, 2005 р. – 2,5%). На сучасному етапі розвитку країни активізація науково-інноваційної діяльності є одним із визначальних факторів структурної перебудови економіки, забезпечення її конкурентоспроможності та сталого економічного зростання. Натомість в Україні за ринкової трансформації спостерігалася швидке падіння впровадження інновацій (якщо в 1994 р. з обстежених Держкомстатом промислових підприємств 26% впроваджували інновації, то в 2001 р. їх кількість зменшилася до 14,5%, а в 2004 р. – до 10,0%). Доволі песимістичними є також підсумки інноваційної активності промислових підприємств у 2005 р. (обсяг інноваційної продукції склав лише 6,3% реалізованої продукції промисловості, частка підприємств, що впроваджували інновації – лише 7,9% [4]). Відтак економічне зростання, що спостерігається в Україні, базується на збільшенні обсягів виробництва переважно у традиційних галузях, що свідчить про свого роду "кризу перспективи". Визначаючи місце України в межах так званої периферійної зони сучасного глобального простору, важливо акцентувати увагу на складності вертикальної міграції країн з нижчого технологічного рівня на вищий. Володіючи новітніми технологіями виробництва товарів кінцевого споживання, розвинуті країни використовують незаперечні конкурентні переваги, які забезпечують пропозиції перерозподілу доходів на їх користь.

Тому, постановка проблеми про імперативність інноваційної складової новітньої парадигми соціально-економічного розвитку України є своєчасною відповіддю на виклики часу в контексті оновленої Лісабонської стратегії ЄС (2005 р.), спрямованої на побудову конкурентоспроможної інноваційної економіки Європи.

Стале соціально-економічне зростання в Україні може бути досягнуте тільки на інноваційній основі при активному використанні сучасних науково-інноваційних розробок та їх належному фінансовому забезпеченні. Лише в цьому випадку реалізуються плани щодо підвищення продуктивності праці, ефективності та конкурентоспроможності національної економіки. Тому принципово важливим стратегічним завданням інноваційного розвитку України є формування привабливого інвестиційного середовища, яке заохочуватиме нагромадження та примноження національного капіталу, що діє в прозорих економіко-правових рамках на благо нації, зміцнення національного інвестиційного потенціалу та формування в державі основних засад інноваційної моделі розвитку.

Майже шість років поспіль в Україні спостерігалася позитивна динаміка інвестицій в основний капітал. Проте в 2005 р. відбулося різке сповільнення інвестиційної активності (приріст інвестицій в основний капітал за три квартали року становив лише 3,4% [4]), намітився тривожний процес відпливу інвестиційних ресурсів (в тому числі іноземних інвестицій) з інноваційно орієнтованих галузей, що призводить до утвердження традиційно сировинної моделі вітчизняного виробництва та експорту. Вузким місцем інвестиційної стратегії України залишається низький рівень конверсії національних заощаджень у реальні інвестиції (загалом, показник норми заощаджень в Україні відповідає світовому рівню – 22,5–28,0% ВВП, тоді як рівень інвестицій становить – 13–17% до ВВП). Суттєво скорочує внутрішні заощадження некерована "втеча" національного капіталу за кордон у пошуках більш надійного і прибуткового використання. В Україні склалася парадоксальна ситуація: при колосальних потребах в інвестиційних ресурсах, держава, по суті, виступає нелегальним кредитором інших країн із більш "благополучною" економікою. "Дезертирство" національного капіталу, що підриває зусилля держави щодо мобілізації внутрішніх заощаджень, посилюється ще й тим, що інвестиційні доходи, отримані

за кордоном, як правило не репатріюються, а реінвестуються за кордоном, працюючи на іноземну економіку. Таким чином, прагнення національної олігархії забезпечити своїм капіталам надійне і прибуткове розміщення обертається для вітчизняної економіки подвійним збитком: з одного боку – зменшенням національного фонду заощадження, а з іншого – держава залучає зовнішні позики та іноземні кредити, обслуговування яких в майбутньому обертається для бюджету додатковим борговим тягарем.

Передумовою активізації інвестицій та їх інноваційної складової є збільшення національних заощаджень із одночасним підвищенням рівня монетизації та капіталізації української економіки, підвищення ролі банківського сектору й реформування фінансових ринків. Хоч як не прикро констатувати, але в період виходу української економіки з трансформаційної кризи на інвестиційні кредити комерційних банків припадало менше 1% інвестицій в основний капітал. Це означає, що подолання кризи фактично відбулося без участі вітчизняних комерційних банків. Упродовж останніх років ситуація почала змінюватися на краще (у 2000 р. частка кредитів комерційних банків у структурі інвестицій в основний капітал зросла до 1,7%, у 2001 р. – 4,3%, у 2002 р. – 5,3%, у 2003 р. – 6,7%).

Стратегічним вектором інвестиційної активності має слугувати розвиток повноцінного фондового ринку, відповідних інституційних структур та інструментів капіталізації заощаджень, а також їх спрямування в русло інвестиційних потоків. Адже реальні інвестиції є ознакою примітивних економік. Водночас високий рівень розвитку інституцій фінансового інвестування значною мірою сприяє зростанню реального інвестування. Відтак ці дві форми інвестицій є взаємодоповнюючими, а не конкуруючими.

За період незалежності в Україні спостерігаються значні зрушення в сфері розбудови цивілізованого ринку цінних паперів. Проте говорити про створення в нашій державі фондового ринку у загальновизнаному в світі значенні ще передчасно. Це зумовлено комплексом причин, серед яких: відсутність логічно завершеної законодавчої бази; невідповідність окремих елементів вітчизняного фондового ринку стандартам ISO; низький рівень інтегрованості у європейський та світовий фінансово-економічний простір; низька ефективність практичної реалізації функцій ДКЦПФР; невизначеність правового механізму котирування цінних паперів, тобто відсутність дієвої системи ціноутворення; низький рівень розвитку вторинного ринку через відсутність єдиного національного центру торгівлі цінними паперами, що призводить до його тінізації і непрозорості, розростанню позабіржового сектору; децентралізація і розпорощення фондового ринку (в Україні діє 4 біржі та Позабіржова фондова торговельна система (ПФТС), тоді як у країнах Європи існує єдина національна фондова біржа); неефективність процедури лістингу, що призводить до допуску до торгів на біржах неліквідних цінних паперів.

Зазначені причини призводять до дезструктуризації фондового ринку України і зміщення акцентів у бік зміцнення позабіржової торгівлі цінними паперами, що "сприяє" непрозорості ринку; відсутності достовірного обліку і контролю з боку держави; стримуванню інвестиційної активності іноземних інвесторів в Україні.

Ринок корпоративних цінних паперів почав функціонувати в Україні з початком приватизації та використанням майнових сертифікатів. Проте належного розвитку він не отримав. Причину слід вбачати у відсутності єдиного, потужного національного вторинного фондового ринку. До проблем вітчизняного фондового ринку можна віднести і слабку законодавчу урегульованість питань захисту прав інвесторів; низький рівень захисту самих цінних паперів, що сприяє їх підробці та фальсифікації; низький рівень інформованості та інвестиційної грамотності суб'єктів ринку.

Україна з різних причин практично не має належного доступу і до світового ринку капіталу. Серед основних причин, які стримують активність іноземних інвесторів в Україні, слід відзначити: відсутність чіткої системної політики щодо формування інвестиційного клімату в країні, зарегламентованість підприємницької діяльності, складна та обтяжлива для підприємців система оподаткування та непрозорість її адміністрування, недосконалий юридичний захист прав інвесторів, неефективна процедура реєстрації прав власності, підвищення ризиків інвестування через невиважені політичні спекуляції щодо перегляду результатів приватизації державного майна, недостатній розвиток ринку цінних паперів та інших фінансових інструментів.

Таким чином, Україна поступово долучається до глобального економічного простору, проте вітчизняна економіка перебуває в полоні торгової моделі, серцевиною якої є експортно-імпорتنі операції. Діє застаріла схема, що не відповідає реаліям в умовах глобалізації і регіоналізації світової економіки, у рамках якої вже окреслилося декілька негативних аспектів, зокрема:

- ступінь відкритості національної економіки досяг небезпечних розмірів, оскільки сумарно експорт та імпорт переважають обсяг ВВП, що є недопустимим навіть для країн з розвинутою ринковою економікою (залежність економіки України від зовнішньої торгівлі за останніх 15 років зростає більш ніж у 1,8 разу і в 2,5 разу перевищує середньосвітовий показник та в 2,7 разу – середній показник високорозвинених країн світу [4]). Відтак розвиток вітчизняної економіки супроводжується серйозними зовнішніми шоками й економічними флуктуаціями. Зокрема, погіршення зовнішньої кон'юнктури у 2005 р. призвело до втрати українськими експортерами частини зовнішніх ринків. Через високу залежність економічної динаміки від експорту, це безпосередньо відбилося на темпах зростання промисловості. За січень–листопад обсяги експорту товарів збільшились лише на 5,6% і становили 31,1 млрд. дол. США, при цьому сальдо зовнішньоторговельного балансу скоротилося майже на 5 млрд. дол. США [4], що потребує внесення серйозних коректив у систему координації та регулювання товарних і фінансових потоків;
- рішуча лібералізація зовнішньоекономічної діяльності, що відбулася в середині 90-х рр. XX ст., дозволила досягти динамічного зростання товарообігу. Але при цьому не відбулося якісних змін у товарній структурі експорту-імпорту. Українська економіка інтегрувалася у світову торгівлю на позиціях явного аутсайдера: на відміну від країн Центральної та Східної Європи, Україна як і раніше залишається експортером переважно сировини і напівфабрикатів (близько 40% експорту припадає на чорні метали та вироби з них, 15 – мінеральні продукти, включаючи нафтопродукти, руди металів, природний газ тощо, 9% – продукцію хімічної промисловості [4]), щораз наздоганяючи конкурентів по синусоїді світових цін на сировину. Якщо до цього додати надмірно високу енергомісткість окремих експортоорієнтованих галузей (металургія, хімічна промисловість), то стає очевидним, чому не відбувається технологічного оновлення виробництва – значна частина валової виручки спрямовується на оплату імпортних енергоносіїв.

Основна роль у забезпеченні реалізації новітньої парадигми соціально-економічного розвитку належить фінансам. За допомогою фінансової політики, стратегія і тактика якої змінюються залежно від характеру і спрямованості панівної економічної доктрини, здійснюється багатосторонній регулюючий вплив держави на соціально-економічний розвиток. Розробка ефективних методів фінансової по-

літики, їх реалізація на практиці змушують кардинально змінювати погляди на функціональне призначення фінансів, визнаючи при цьому їх фундаментальне значення у контексті стратегічних завдань економічної розбудови України. Проте фінанси як економічна категорія та фінансова архітектура, як несучий каркас, що забезпечує раціональність економіки та прагматизм політики у демократичному суспільстві, є ієрархічно складними, непростими щодо пізнання їх внутрішньої сутності, регулюючого впливу на ринкові відносини, створення передумов функціонування відкритого суспільства. На жаль, сучасна парадигма вітчизняної фінансової думки характеризується відсутністю єдиної системи загальнотеоретичних і методологічних підходів, ідейних засад, навколо яких організуються метатеоретичні основи науки й спрямовується науковий пошук, формуються й утверджуються наукові школи та окреслюються методологічні підходи до розкриття сутності окремих фінансових категорій. З цього приводу відомий вітчизняний вчений В. М. Федосов слушно застерігає: "Хоч як прикро констатувати, але вітчизняна фінансова наука значною мірою зупинилася у своєму розвитку на постсоціалістичному рівні..." [1].

У цьому контексті великого значення набуває світовий досвід та фінансова думка Заходу. Природно вдатися до досвіду тих, хто вже пройшов шляхом вагань і пошуків, хто володіє повнокривною розвинутою ринковою економікою та віковичними традиціями демократичної державності, де нині сформувалася ефективна модель функціонування державних фінансів. Проте надмірне, упродовж останніх років, сказати б, часто-густо неосмілене захоплення надбаннями світової фінансової думки, призводить до прозахідної заангажованості та інтелектуального самозречення, сліпого копіювання "вирваних" із контексту західної фінансової науки "рецептів" для експериментування на власному народіві й національній економіці. Такий фрагментарний підхід дуже часто призводить до того, що ігнорується глибина внутрішня філософія фінансів, не усвідомлюється прагматизм та концептуальна вагомість цієї складної ієрархічної структури, цілісність якої визначає субординацію окремих фінансових відносин і категорій. Відтак фінанси як інструмент макроекономічного регулювання не стали основою економічного благополуччя української держави та її народу. Не опанувавши цього мистецтва, ми накопичили чимало проблем "власного взірця". Проте Україні сформовано податкову систему, що за складом і структурою схожа на податкові системи розвинутих європейських країн; приведено у відповідність до європейських стандартів податкове законодавство; окреслились позитивні зрушення щодо зниження кількості податків, зменшення розміру ставок, розширення податкової бази та обмеження кількості податкових пільг. На жаль, попри ці позитивні зрушення, чинна система оподаткування продовжує виконувати виключно фіскальну функцію, не забезпечується адекватний захист інтересів представників бізнесу (ігноруються проблеми, пов'язані зі стимулюванням продуктивної підприємницької діяльності, ефективної зайнятості, активізації інвестиційної та інноваційної діяльності). Більш того, сформована в період трансформацій система податкових відносин є не завжди обґрунтованою, витратною для суспільства, призводить до викривлень в економічній поведінці й залишається одним із ключових чинників тінізації економічної діяльності.

У сфері бюджетних відносин і бюджетної політики головним предметом обговорень та прийняття урядових рішень залишається проблема забезпечення достатніх надходжень до державного і місцевих бюджетів та фінансування відповідних видатків. Натомість питання оцінки ефективності бюджетних відносин, їхнього впливу на перебіг основних соціально-економічних процесів практично не ставляться, що свідчить про практичну відсутність стратегічного підходу в цьому контексті. Відтак бюджет із загальноприйнятого у світовій практиці інструменту економічної політики перетворився на своєрідний "еталон", який часто-густо розгляда-

ють у ролі основного критерію чи індикатора "просуну тості" ринкових перетворень в Україні. До речі, саме так бюджет сприймався міжнародними фінансовими організаціями у період пікової активності щодо надання зовнішніх позик Україні (однією з ключових вимог МВФ і Світового банку був бездефіцитний бюджет). Це в черговий раз переконує в тому, що бюджетна політика не стала механізмом реалізації стратегії уряду в сфері структурних реформ, більшість рішень підпорядковується не стратегічним економічним міркуванням, а є швидше предметом зовнішнього і внутрішнього "політичного торгу".

Незавершеність формування ефективної системи управління державними фінансами, хронічне невиконання і незбалансованість державного бюджету за доходами і видатками на фоні відсутності послідовних кроків щодо створення ефективної і раціональної системи фінансування (покриття) бюджетного дефіциту, хронічний дефіцит поточного рахунку платіжного балансу в 1992–1999 рр., нестабільність грошової одиниці (особливо в перші роки незалежності) та багато інших проблем трансформаційного характеру призвели до суттєвого загострення проблем із державною заборгованістю. Основні тенденції боргової політики України дають підстави констатувати, що політика формування і нагромадження державного боргу загалом зводиться до "короткострокової тактики латання дір фінансово-бюджетної системи", а найбільш глибока причина загрозливого стану зовнішньої заборгованості полягає у намаганнях уряду поєднати дефіцитне фінансування бюджету із жорсткою монетарною політикою НБУ, спрямованою на подолання інфляційних тенденцій. У результаті зовнішні запозичення виступають індикатором фіскально-монетарних, а не макроекономічних цілей фінансової політики. При цьому ми не відкидаємо гіпотезу про те, що державні запозичення виступають одним з інструментів пом'якшення фінансових проблем та пожевлення економічної кон'юнктури на етапі трансформації, але наголошуємо, що надмірне та неефективне використання боргового важеля (особливо зовнішніх позик) зумовлює трансформацію інфляційно-податкового тягаря у власне борговий.

Підводячи підсумок, доводиться констатувати, що нині перед Україною стоїть надзвичайно важлива проблема органічної інтеграції зі світовою економічною системою. Від того, яке місце посяде українська економіка у світовому поділі праці в найближчі роки та в перспективі безпосередньо залежатиме майбутнє держави та добробут її народу. Тому пошук новітньої парадигми економічного розвитку України має враховувати низку принципових аспектів. По-перше, процеси глобалізації нівелюють відмінності між внутрішнім і зовнішнім середовищем діяльності, між внутрішньою і зовнішньою політикою. Всесвітні глобальні потоки і регіональні інтеграційні процеси у політичній, економічній, фінансовій, виробничій, соціальній та інших сферах стають свого роду орієнтирами на шляху розвитку будь-якої держави. Ігнорування цього призводить до безрезультатності зусиль щодо формування національної стратегії розвитку.

По-друге, стрімко набирає сили процес економізації політики. У зовнішньому середовищі це проявляється в тому, що глибинні процеси інтернаціоналізації вивели геоекономічний простір на домінуючі позиції. "Геоекономічна і геофінансова влада диктує світу свої правила гри, геополітика їх виправдовує", а військова компонента захищає" [5]. Як зазначає Е. Г. Кочетов, один із фундаторів російської школи геоекономіки, – це реалії, продиктовані історичним витком світового розвитку, його цивілізаційною фазою постіндустріалізму. Ця тенденція стрімко розвивається і в майбутньому, очевидно, слугуватиме основною парадигмою світового розвитку.

По-третє, важливою умовою розробки новітньої парадигми України є окреслення закономірностей трансформації національної економіки, які справляють сут-

тєвий вплив на формування цілісної системи економічної взаємодії із зовнішнім світом.

Таким чином, при розробці новітньої парадигми економічного розвитку необхідно враховувати, що лише спираючись на дві фундаментальні основи – на врахування закономірностей розвитку сучасної світогосподарської системи в геоекономічному просторі і на стратегічну готовність національної економіки до формування новітніх національних геоекономічних моделей, національна економіка здатна здійснити стратегічний прорив в період як поетапного виходу, так і стійкого функціонування в геоекономічному просторі. "Не кон'юнктура світових ринків, а стратегія в геоекономічному просторі визначає успіх і виживання національних економік" [5]. Проте, як не прикро констатувати, Україна здійснює стратегічну помилку, затягуючи перехід на геоекономічну парадигму розвитку.

Зробивши свій цивілізаційний вибір на користь європейської інтеграції, Україна має забезпечити свою участь в інтеграційних угрупованнях на паритетних засадах, досягнувши європейських стандартів рівня життя, соціально-економічного розвитку, усвідомивши, що європейська інтеграція – складний і важкий шлях передусім внутрішніх трансформацій, зміст яких визначають три вектори: політичний (розвиток демократичних інститутів), економічний (створення конкурентоспроможної соціально орієнтованої ринкової економіки) і правовий (адаптація українського законодавства до законодавства ЄС). Принциповою основою новітньої економічної парадигми України має стати цілісність і системність, чітке усвідомлення власних національних інтересів і стратегічних векторів їх реалізації. Потенціал екстенсивного розвитку економіки України вичерпаний. Потрібні якісні зміни: перехід від інерційної моделі економічного розвитку до інвестиційної моделі інноваційного розвитку; збільшення частки конкурентоспроможної продукції у загальному обсязі експорту; підвищення ефективності експортних операцій; відновлення присутності на традиційних ринках і розширення торгових плацдармів на нових напрямках; удосконалення форм та методів державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, особливо, міжнародних потоків капіталу.

"Нова хвиля" економічних реформ має стати не менш, а за багатьма напрямками – і більш масштабною, аніж попередні суспільно-економічні перетворення, бути послідовнішою та обґрунтованішою у теоретико-методологічному та суспільно-правовому вимірах [4]. Розробка новітньої економічної парадигми, зорієнтованої на формування сучасної конкурентоспроможної економіки європейського типу має торкнутися не лише загальних економічних детермінант, але й чинників соціального та політичного масштабу. Лише так Україна зможе закласти міцний фундамент, віднайти для себе місце "в мінливій світовій констеляції" [2] з точки зору національної безпеки, ефективності економіки, добробуту народу, соціальної справедливості та демократії.

Література

1. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С. І. Терещенко та О. О. Терещенка; Передмова та наук. редактування В. М. Федосова. – К.: Либідь, 2000. – 654 с.
2. Гаєрилішин Б. Місце України в майбутній політичній констеляції // Вісник НБУ. – 2003. – № 10. – С. 10.
3. Глобалізація і безпека розвитку: Монографія / О. Г. Білорус, Д. Г. Лук'яненко та ін. – К.: КНЕУ, 2001. – 733 с.
4. Звернення Президента України до Верховної Ради України: Доповідь "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році" // Економіст. – 2006. – № 2. – С. 12–75.

**Закономірності та національні особливості:
процесу ринкової трансформації економіки постсоціалістичних країн**

5. Кочетов Э. Г. Глобалистика как геоэкономика, как реальность, как мироздание: Новый ренессанс – истоки и принципы его построения, фундаментальные опоры, теоретический и методологический каркас. – М.:ОАО Издательская группа "ПРОГРЕСС", 2001. – 704 с.
6. Микульский К. Постсоциалистическое общество: варианты развития // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – № 12. – С. 17–24.